

КАТЕГОРІЯ ФАКТУ В АНАЛІТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ ХХ– ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

А.С. Шпильова

Поняття факту відоме в філософії принаймні з Нового часу, де воно відіграло помітну роль у суперечках емпіристів і раціоналістів. Загальновідомим є, наприклад, уведене Лейбніцем розділення між «істинами розуму» і «істинами факту», що утворює фундамент для його розуміння природи людського знання (див.: [4, с. 418]). Юм також стверджував, що «всі об'єкти людського мислення або дослідження можуть бути природним чином поділені на два види, а саме, відношення між ідеями і питання фактів» [11, с. 21]. Використання поняття факту мало переважно епізодичний характер до кінця ХІХ – початку ХХ ст. Статусу повноцінної філософської категорії воно набуло, перш за все, в працях засновників сучасної аналітичної філософії – Вітгенштейна і Рассела.

Предметом нашого дослідження є категорія факту в концепціях філософів аналітичного напрямку, які переважно визначають факт як деяку об'єктивну реальність, що має місце незалежно від людської свідомості. В історії філософії також існують інші концепції фактів, зокрема неокантіанська, що розглядає факти як такі, що залежать від настанов дослідника, прийнятих умов та методів дослідження, тобто обумовлюються суб'єктивними чинниками (див., напр.: [6]). Наукові факти у представників Марбурзької школи розглядаються крізь апріорні форми розуму та розсудку; вони є не основоположним емпіричним базисом науки, як у позитивістській традиції, а предметом пояснення, обґрунтування. Цей підхід, безперечно, є цікавим, проте він потребує окремого дослідження.

На думку деяких дослідників проблеми факту (див., напр.: [5], [7])

у філософській літературі можна виділити два протилежних підходи щодо визначення ролі факту в науковій теорії: фактуалізм та теоретизм. Представники першого підходу вважають, що наукові факти не залежать від наукових теорій і знаходяться поза ними. На думку представників другого підходу, наукові факти тісно пов'язані з теоріями, зокрема, визначають їх.

На недоліки обох підходів вказує А.М. Кочергін. Він зазначає, що прибічники фактуалізму, перебільшуючи автономність факту, різко протиставляють факт та теорію. Це приводить до знецінення теорії та ролі суб'єкта у процесі наукового пізнання. Представники теоретизму, навпаки, вважають, що кожна окрема теорія створює специфічні факти. На думку Кочергіна, обидві точки зору занадто радикальні — факти і теорії, що вибудовуються на основі цих фактів, знаходяться у тісному взаємозв'язку [2, с. 44-47]. Найбільш перспективним у дослідницькому плані йому видається поєднання цих точок зору.

Розгляд основних концепцій факту аналітичного напрямку слід почати з поглядів Г. Фреге, який вважав, що факт — це «така думка, яка є істинною» [10, с. 49]. Істина, за Фреге, має не суб'єктивний, а об'єктивний характер. Завдання будь-якого дослідника — не створювати істину, а відкривати її за допомогою мислення; дійсний факт — це деяка об'єктивна реальність, що існує незалежно від того, хто його відкрив, до та після відкриття. М. Дамміт підкреслює, що факти у Фреге мають вічний, позачасовий характер; вони утворюють власний об'єктивний світ, що нагадує світ ідей Платона. Причому цей світ не має відношення ні до світу чуттєвих речей, ні до уявлень внутрішнього світу людей — він займає деяке проміжне положення між ними [15, с. 176].

Вічні та незмінні факти відбиваються у свідомості людини, залишаючи у неї уявлення про себе. Фреге зазначає: «Хоча думка і не входить до складу свідомості того, хто мислить, тим не менш у його свідомості повинно зберігатися щось, націлене на неї» [10, с. 50]. Так, Фреге розрізняє вічний, об'єктивний, незалежний від людини факт (істинну думку як таку) і уявлення суб'єкта про нього, яке є відбитком факту у його свідомості.

М. Дамміт зауважує:

коли складний вираз є закінченим висловом, Фреге називає сенс, який він виражає, «думкою». Це поняття у нього аналогічне поняттю «висловлювання» у Рассела та Мура за одним винятком: Рассел і Мур постійно сумнівалися, чи можна ототожнити висловлювання та факти, які вони намагалися зробити частиною реального світу, або визнати їх

взаємозалежність, якщо припустити існування хибних висловлювань. Фреге ж не відчуває потреби серйозно підходити до визначення поняття факту та визнавати факти деякими сутностями, що належать до реального світу. Думки для нього — це «вічні сутності, які ніколи не починають та не закінчують своє існування» [15, с. 175-176].

Л. Вітгенштейн у ранній період своєї творчості вважав, що мова філософії повинна бути очищена від метафізичних висловлювань, тому приділив достатньо уваги поняттю факту як сутності, якій повинно відповідати істинне висловлювання: на його думку, між висловлюваннями та фактами повинен прослідковуватися чіткий взаємозв'язок. Висловлювання, речення є дзеркальним відображенням факту і повинно повторювати його логічне членування. Вітгенштейн вважав, що використання мови науки, побудованої за такими правилами, могло б назавжди усунути з неї метафізику — неіснуючі поняття, неточності, логічні невідповідності тощо.

У «Логіко-філософському трактаті» Вітгенштейн виділяє поняття «Sachverhalt» (стан справ) та «Tatsachen» (факт), тісно пов'язані одне з одним. Стани справ — це «поєднання об'єктів (речей, предметів)» [1, с. 36], логічно незалежні один від одного. Істотна властивість усіх існуючих предметів — здатність бути частиною стану справ, тобто вступати у зв'язки з іншими речами; цю можливість Вітгенштейн називає формою предмета. Усі речі матеріального світу, пов'язані між собою різними зв'язками на зразок ланцюжка, являють собою різні стани справ. Таких станів справ — різних комбінацій усіх об'єктів матеріального світу — потенційно існує нескінченна кількість. Ті ж з них, які дійсно мають місце у реальному світі, називаються фактами:

Те, що має місце — факт — це існування станів справ [1, с. 36-37].

Факти — це актуальні стани справ, які повністю визначають всі події у світі. Так, якщо Фреге усуває факти зі сфери чуттєвих речей, відносить їх до деякого «третього світу» вічних, об'єктивних сутностей, то Вітгенштейн стверджує, що світ — це «сукупність фактів, а не речей» [там само, с. 36].

Б. Рассел у праці «Філософія логічного атомізму» визначає факт як «те, що робить висловлювання істинним чи хибним» [9, с. 7]; «те, що має місце, коли ваше висловлювання є істинним, і те, що не має місце, коли ваше висловлювання є хибним» [там само, с. 17]. Він прослідковує важливий зв'язок між фактом та висловлюванням: будь-якому факту відповідають два висловлювання, одне з яких істинне, а інше — хибне.

Рассел також наголошує на тому, що факти «належать об'єктивному світу. Вони не створюються нашими думками або переконаннями за винятком особливих випадків» [там само, с. 8] та вони «є частиною реального світу» [там само, с. 10]. Отже, факт для Рассела — це поточний стан справ фізичного світу, який може бути сприйнятий емпірично. Факт — це об'єктивна сутність, яка робить висловлювання істинним або хибним («truthmaker»). Тут ми бачимо принципову відмінність від позиції Фреге, для якого факт — це не критерій істинності, це сама істинна думка.

На відміну від Фреге, який виділяв світ фактів у окрему площину, Рассел вважає факти атомами, з яких складається весь фізичний світ. Для нього світ є деякою площиною, що складається з безлічі фактів, кожен з яких відображає характеристики, стан, положення реальних предметів по відношенню один до одного. Цій площині відповідає площина атомарних речей, які верифікуються фактами.

Рассел виділяє прості (атомарні) та комплексні (молекулярні) факти. Найпростіший факт — коли деякий об'єкт має певну властивість: колір, смак, вагу тощо. Далі структура фактів ускладнюється шляхом включення до них більшої кількості об'єктів: двох (розташування предметів один щодо одного у просторі), трьох, чотирьох і т.д.

Ч.А. Бейліс вважав, що «факти — це сутності у співвідношенні» [13, с. 462]. Погоджуючись із Расселом, він стверджує, що окремі предмети або сутності не являють собою факт. Факти існують в момент співставлення сутностей — коли помітно, чим вони відрізняються один від одного, в момент виділення у предмета певної істотної ознаки тощо. Наприклад, співставляючи два будь-яких об'єкта різного розміру, можна виділити факт «буття більшим/меншим, ніж об'єкт Б»; розглядаючи об'єкт «кіт з блакитними очима», можна виділити факт «буття блакитнооком». Факт у Бейліса — це не статичний об'єкт, а зв'язок між об'єктами, певний стан справ, який має місце між цими об'єктами у певному місці та в певний час.

Факти у Бейліса виконують роль сутності, співвідношення з якою робить висловлювання істинним або хибним: якщо висловлювання підтверджується відповідним фактом, воно істинне; якщо ні — то хибне. Бейліс наводить власну ієрархію фактів за рівнем їх абстракції [там само, с. 17]: перший рівень містить характеристики речей (колір, смак, вага тощо) та співвідношення між окремими речами, тобто найпростіші емпіричні факти; другий рівень містить факти, в яких йдеться про характеристики та співвідношення фактів першого рівня і т.д. Цій ієрархії фактів відповідає ієрархія висловлювань, які своїм предметом

зазвичай мають факти: на першому рівні істинні висловлювання, які підтверджуються емпіричними фактами, та хибні висловлювання, які ними не підтверджуються; на другому — істинні та хибні висловлювання, які відповідно підтверджуються та не підтверджуються фактами другого рівня і т.д.

Ф.П. Рамсей у праці «Факти та висловлювання» [8, с. 101-115] формує свою дефляціоністську концепцію істинності. Вона полягає в тому, що висловлювання типу «істинно, що р» та «хибно, що р» ідентичні висловлюванням «р» та «не р», тобто твердження про істинність або хибність якого-небудь висловлювання можуть бути еліміновані з будь-якого контексту. Далі у праці «Факти та висловлювання» Рамсей ототожнює висловлювання та факт, виділяючи у ньому два фактори: ментальний — деякі образи у свідомості суб'єкта, що стосуються висловлювання, та об'єктивний — наявний у реальності факт, що фігурує у висловлюванні [там само, с. 101]. Він акцентує увагу на слові «факт» як частині словосполучення «фактом є те, що . . . » [там само, с. 104] — тобто в значенні мовної категорії.

У праці «Універсалії» Рамсей аналізує факт як онтологічну категорію, надаючи перевагу точці зору Вітгенштейна, визначаючи факт як єдність деяких конститuent без опосередкованого посередника [там само, с. 97-98]. Він категорично не погоджується з концепцією атомарних фактів Рассела, стверджуючи, що в атомарному факті не може існувати конститuenta, яка пов'язує інші конститuentи і схиляється до точки зору Вітгенштейна щодо того, що конститuentи у факті пов'язані на зразок ланцюжка. В цій праці факти розглядаються як деякі сутності, що є підтвердженням істинності висловлювання.

Д. Девідсон починає свою роботу «Відповідно до фактів» зі слів «Істинне твердження — це таке твердження, що відповідає фактам» [14, с. 748]. Далі за допомогою відомого аргументу рогатки він критикує точку зору Рассела, відповідно до якої факт — це деяка об'єктивна реальність, яка робить висловлювання істинним чи хибним («truthmaker»).

Наводячи кілька логічних ланцюжків [там само, с. 752-753], Девідсон стверджує, що якщо висловлювання відповідає певному факту, воно відповідає всім фактам, які існують у світі. Отже, всі істинні висловлювання можна підвести під деякий Великий Факт («The Great Fact»), що ставить під сумнів традиційну кореспондентну теорію істинності.

Натомість такому традиційному погляду на істинність та факт Девідсон висуває положення про те, що висловлювання роблять істинни-

ми чи хибними слова, з яких вони складаються і які мають міцні та детальні зв'язки зі світом [там само, с. 754]. Він стверджує, що істина у природній мові — це не властивість речень, як це стверджував Фреге та його послідовники, а відношення між реченнями, мовцями та часом. Якщо одне й те саме речення буде сказане різними людьми у різний час, воно може бути істинним, хибним чи не означати взагалі нічого.

Факт — «це те, відповідність до чого робить висловлювання істинним» [там само, с. 752], але не для всіх і не завжди. Своєю формулою « $T s, u, t$ » (висловлювання s є істинним для мовця u у конкретний час t) Девідсон, орієнтуючись на погляди пізнього Вітгенштейна на інструментальну функцію мови, підкреслює важливість екстралінгвістичного контексту для розуміння значення речень.

С. Ніл заперечує думку Девідсона про те, що кореспондентна теорія істини та Расселівська концепція факту втрачають актуальність. У широко відомій праці «Стикаючись з фактами» він глибоко проаналізував аргумент рогатки, описаний у працях Девідсона, Фреге, Рассела та Геделя [19, с. 17-128]. На його думку, Расселівська концепція факту має велике значення для розвитку сучасної філософії, незважаючи на велику кількість спроб спростувати її [там само, с. 16]. Ніл вважає, що вона має великий потенціал та при її правильному розгляді й обережному використанні може розвиватися і надалі.

Д. Армстронг у своїй праці «Світ станів справ» стверджує, що світ складається не з речей, а з фактів — станів справ. Стан справ має місце, якщо предмет має якусь властивість або наявний зв'язок між кількома предметами [12, с. 429]; предмет, взятий окремо, не може бути фактом. Факти складаються з конститuent, якими виступають предмети, властивості та зв'язки. У реальності немає нічого, що не становило б конститuentу хоча б одного стану справ.

Керуючись цими положеннями, Армстронг, погоджуючись із Расселом, стверджує, що «стани справ, які включають їх конститuentи, являють собою основний критерій істини для всіх істин» [там само, с. 435]. Але Армстронг наголошує, що кожний окремий стан справ та відповідне йому істинне висловлювання корелюють не лише один з одним, утворюючи один зв'язок; вони утворюють багато внутрішніх зв'язків, корелюючи один з одним та походючи один від одного. За допомогою такого нововведення він намагається усунути деякі заперечення проти расселівської концепції фактів.

Поєднання теорії фактів Армстронга з його фізикалістськими поглядами можна простежити, звернувши увагу на таку категорію фактів, як «стани справ усього» [там само, с. 436] (за термінологією Рассе-

ла — «загальні факти»). Ці стани справ будуть стосуватися найпростіших частинок всесвіту, наприклад, протонів, електронів та нейтронів. Такі властивості, як буття протоном чи електроном, і будуть похідними для всіх інших станів справ, що разом і становить всесвіт. Більш складні утворення, похідні від станів справ усього, утворюють нові ступені в ієрархії фактів.

К. Малліган у статті «Факти, формальні об'єкти та онтологія» наводить три відповіді на питання «Що таке факт?»: (1) факти — це істинні висловлювання; (2) факти — це скоріше не істинні висловлювання, а існуючі стани справ, атомарні та не атомарні; (3) факти — це ані висловлювання, ані стани справ, і вони завжди атомарні [18, с. 33]. Жодну з цих відповідей Малліган не вважає вірною. Він характеризує факт як одиницю деякого проміжного — логіко-онтологічного — рівня [там само, с. 42].

Загалом Малліган виділяє три рівні буття: онтологічний, логічний та проміжний — логіко-онтологічний. Одиницями онтологічного рівня є простір, час, речі, стани, процеси та суб'єкти; логіко-онтологічного — об'єкти, властивості та відносини; логічного — висловлювання та поняття. Всі три рівня пов'язані між собою таким чином: одиниці онтологічного рівня, взаємодіючи між собою, утворюють одиниці другого рівня. Ми, сприймаючи одиниці другого рівня, оформлюємо наші спостереження у висловлювання та поняття, отримуючи одиниці третього рівня.

Таким чином, можна зазначити, що факти у концепції Маллігана виступають не як фундаментальна онтологічна категорія, як це було, наприклад, у Фреге, а як перехідна ланка між реальним світом та сукупністю абстрактних понять і висловлювань.

З огляду на різноманітність представлених концепцій можемо дійти висновку, що категорія факту у філософії ХХ– поч. ХХІст. посідає доволі важливе місце, відіграючи роль одного із засадничих понять різноманітних онтологічних і гносеологічних концепцій. Аналізуючи наведені концепції, можна розділити їх на декілька груп:

- (1) **за поглядами на природу факту:** а) факт — це те, про що ми маємо емпіричне знання (Фреге, Вітгенштейн, Рассел, Бейліс, Рамсей, Ніл, Армстронг, Малліган); б) факт — це лише частина виразу «це факт, що...» (Рамсей, Девідсон).
- (2) **за поглядами на функцію факту:** а) факт — це те, що робить висловлювання істинним («truthmaker») (Рассел, Бейліс, Ніл);

- б) факт — це тип сутностей, в яких об'єкт втілює властивості чи знаходиться у відносинах (Бейліс, Малліган); в) факт — це тип сутностей, поєднання яких утворює весь світ (Вітгенштейн, Армстронг);
- (3) **за поглядами на онтологічний стан факту:** а) факт — це дещо абстрактне, на зразок універсалій (Фреге, Армстронг); б) факт — це дещо індивідуальне, індивідуальні властивості або відношення (Вітгенштейн, Рассел, Бейліс, Ніл, Малліган);
- (4) **за визначеннями факту:** а) факт — це істинна думка (Фреге); б) факт — це актуалізований стан справ (Вітгенштейн, Армстронг); в) факт — це деяка сутність, співвідношення з якою робить висловлювання істинним чи хибним (Рассел); г) факт — це співвідношення сутностей (Бейліс); д) факт — це особлива сутність, яка поєднує об'єктивний світ та світ абстрактних понять (Малліган).

Література

- [1] *Витгенштейн Л.* Логико-философский трактат. — М.: Канон + ; РООИ «Реабилитация», 2008.
- [2] *Кочергин А.Н.* Научное познание: формы, методы, подходы. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1991.
- [3] *Левин Г.Д.* Факты в междисциплинарных исследованиях // Философия науки. — Вып. 19: Эпистемология в междисциплинар. исслед. / Отв. ред. И.А. Герасимова. — М., 2014. — С. 232-245.
- [4] *Лейбниц Г.В.* Сочинения в 4 т. — М.: Мысль, 1982. — Т. 1.
- [5] *Мерзон Л.С.* Проблемы научного факта: Курс лекций. — Л., 1972.
- [6] *Наторп П.* Философская пропедевтика. Общее введение в философию и основные начала логики, этики и психологии // Наторп П. Избранные работы. — М.: Территория будущего, 2006. — С. 55-118.
- [7] *Никифоров А.Л.* Научный факт и научная теория // Творческая природа научного познания. — М.: Наука, 1984.

- [8] *Рамсей Ф.П.* Философские работы. — Томск: Изд-во Том. ун-та, 2003.
- [9] *Рассел Б.* Философия логического атомизма. — Томск: Водолей. — 1999.
- [10] *Фреге Г.* Мысль: логическое исследование // Фреге Г. Логико-философские труды. — Новосибирск: Изд-во сиб. ун-та., 2008.
- [11] *Юм Д.* Сочинения в 2 т. — М.: Мысль, 1996. — Т. 2.
- [12] *Armstrong D.M.* A World of States of Affairs // Philosophical Perspectives. — 1993. — Volume 7, Issue Language and Logic. — P. 429-440.
- [13] *Baylis C.* Facts, Propositions, Exemplification and Truth // Mind. — 1948. — № 57 (228). — P. 459-479.
- [14] *Davidson D.* True to the Facts // Journal of Philosophy. — 1969. — Volume 66, № 21. — P. 748-764.
- [15] *Dummett M.* Frege: Philosophy of Language. — London: Duckworth, 1973.
- [16] *Mulligan K., Correia F.* Facts // The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2013 Edition), Edward N. Zalta (ed.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://plato.stanford.edu/archives/spr2013/entries/facts/>.
- [17] *Mulligan K., Correia F.* On the History of Philosophies of Facts // The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2013 Edition), Edward N. Zalta (ed.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://plato.stanford.edu/entries/facts/history-facts.html>.
- [18] *Mulligan K.* Facts, Formal Objects and Ontology // Modes of Existence. Papers in Ontology and Philosophical Logic, Andrea Bottani & Richard Davies (eds.). — Frankfurt: Ontos Verlag, 2006. — P. 31-46.
- [19] *Neale S.* Facing Facts. — Oxford: Clarendon Press, 2001.